

Carl Peter Thunbergs japanska resa i 1770- och 1780-talens medier

Marie-Christine
Skuncke

Uppsala i juni 1780. Doktor Thunberg, hemkommen från Japan året innan, tar emot konungens svägerska, hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta, som besöker universitetet. Också hennes make hertig Carl, på militär inspektionsresa i Uppsala, infinner sig hos Thunberg. Denne visar i flera timmar sina samlingar »i Natural-Historien, af Husgeråd, Klädedrägter, Mynt m.m.» Baron Eric Oxenstierna på Eka är »utklädd i Japanska Kläder, sittande på Japanska Sättet» och gör vid hertiginnans inträde i salen »en Japansk Compliment». Om hertigparets besök står att läsa i Carl Christoffer Gjörwells tidskrift *Stockholms Lärda Tidningar* 1780.¹ Året därpå informeras Gjörwells läsare, i ett sammandrag ur senaste kvartalet av Vetenskapsakademiens handlingar, om den japanska silkesmasken, och samtidigt om japansk silkesproduktion, om tygets kvalitet, både tunt och vattentätt, om den japanska klädedräkten eller »natträcken» med Thunbergs ord. Tidskriften är nu *Upföstrings-Sällskapets Tidningar*.²

Notiserna i Gjörwells publikationer 1780 och 1781 är exempel på »kunskapens vägar» – ämnet för det nordiska 1700-talssymposiet i Göteborg 2007 – i en tid då upptäcktsresor i fjärran världsdelar var ett högaktuellt ämne och den periodiska pressen expanderade i Europa. Mellan kunskap, nyheter, underhållning och nyttotänkande var gränserna porösa. Thunbergs nyvunna kunskaper om japansk klädedräkt omsattes både i ett exotiskt skådespel, ett divertissemang i miniatyr för hertigparet med den utklädde baron Oxenstierna, och i reflektioner om industriella metoder som skulle kunna gagna den inhemska textilproduktionen, alltsammans förmedlat av Gjörwell till nöje och nytta för bildad svensk publik.

Bland Linnés lärjungar var Carl Peter Thunberg (1743–1828) unik genom att han besökte Japan, ett rike som var stängt för européer med undantag för det holländska ostindiska kompaniet.³ Liksom Linné var Thunberg både botanist och läkare. Han inledde sin färd 1770–1771 med vistelser i Holland, där han lyckades finna sponsorer för en botanisk resa, samt i Frankrike, där han följde den senaste utvecklingen på den medicinska fronten i Paris. Han kom till Kap med det holländska kompaniet 1772 och stannade i tre år. I södra Afrika skaffade han grundliga kunskaper i holländska språket,

och han gjorde ett jättelikt insamlingsarbete, främst av växter och djur men även av etnografiska föremål. I sin syn på landets urbefolkning var Thunberg utpräglad eurocentrisk.⁴ Linné hade räknat hottentotterna till kategorin »Monstrosus» i *Systema naturae*, och Thunberg såg uppenbarligen med lärarens glasögon. Han avfärdade hottentotterna som »Lätjefulle och dumme [...], någon gång föga höjde up öfver de oskälige djuren».⁵

Som läkare på ett holländskt skepp kom Thunberg via Java till Japan 1775, och han var där i drygt femton månader. Under större delen av tiden var han tvungen att vistas på den konstgjorda ön Deshima utanför Nagasaki, dit det holländska kompaniet var förvisat (Thunberg betraktades som holländare). Han lyckades emellertid erhålla tillstånd att botanisera omkring Nagasaki, och framför allt följde han med det holländska faktorietts chef på den årliga uppvaktningen vid shogunens hov i Edo (eller Jedo), nuvarande Tokyo. Trots stränga förbud utförde Thunberg också i Japan ett stort insamlingsarbete. Här kom han dessutom i kontakt med en inhemsk lärd elit: japanska botaniker och läkare orienterade mot västerländsk vetenskap, på japanska *Rangaku*, »holländsk lärdom». Han umgicks med naturvetenskapligt utbildade tolkar i Nagasaki, och under vistelsen i Edo träffade han läkare vid shogunens hov. De hade ett gemensamt språk, holländska. Han undervisade japanerna i botanik och medicin, de förde med sig växter till honom och lärde honom de japanska namnen. Ett möte uppstod, som kom att lämna varaktiga spår.⁶

Efter uppehåll på Java och Ceylon samt i London återvände Thunberg efter nio år, 1779, till Uppsala där tjänsten som *botanices demonstrator* väntade honom. Han avancerade raskt i karriären. År 1784 efterträdde han Carl von Linné d.y. som professor i botanik och medicin, och han kom att upprätthålla lärostolen i över fyrtio år. Såväl under resan som efter hemkomsten bedrev Thunberg en intensiv publikationsverksamhet. Hans produktion omfattar ett stort antal facktexter i botanik, zoologi och andra grenar av naturstudiet. Mest känd är *Flora Japonica*, utgiven på latin i Leipzig 1784 med sikte på internationell publik. Därtill kom en strid ström av naturvetenskapliga artiklar i lärda sällskaps handlingar, svenska och utländska, samt under professorstiden en rad dissertationer. Men Thunberg utgav även texter av allmän karaktär inom reseskildringstraditionen, främst fyrbandsverket *Resa uti Europa, Africa, Asia* från 1788–1793, som översattes till flera språk. Thunbergs *Resa* hade dock låtit vänta på sig; delarna om Japan utkom först 1791 och 1793, cirka femton år efter hans vistelse. Innan dess hade han publicerat flera kortare texter om Japan, som snabbt spreds över Europa.⁷

Tidigare forskning har framför allt behandlat Thunbergs botaniska och zoologiska insatser. Hans kontakter med Japan har tilldragit sig uppmärksamhet från forskare i Sverige, Japan, USA och Storbritannien. Gunnar Broberg har ägnat en artikel åt Thunbergs och andra resenärers bilder av södra Afrika. En nyutkommen bok av Hanna

Hodacs och Kenneth Nyberg tar bland annat upp frågan om Linnélärjungarnas resor som meritering i karriären, med Thunberg som ett övertygande exempel.⁸ Ännu har dock ingen systematiskt studerat Thunbergs möten med olika civilisationer – i södra Afrika, på Java, i Japan. Om den europeiska spridningen av Thunbergs *Resa* finns endast korta ansatser, och spridningen av hans texter om Japan före den stora reseskildringen har aldrig analyserats. Inte heller pressbevakningen under och efter resan har undersökts.

Just dessa luckor ämnar jag försöka fylla inom ramen för ett projekt om Thunbergs civilisationsmöten. Syftet är dels att studera hans bilder av olika civilisationer, främst den japanska, dels att undersöka lanseringen av hans texter på den europeiska arenan och deras betydelse för den västerländska bilden av Japan. Föreliggande artikel är en pilotstudie. Jag begränsar mig i tiden till åren före Thunbergs *Resa*, alltså före 1788, och jag koncentrerar mig på två aspekter: rapporteringen om den japanska resan i svensk press samt spridningen på den internationella marknaden av Thunbergs tidiga texter om Japan. Perspektivet är mediehistoriskt och de aktuella medierna blir tryckt periodisk press samt näraliggande kategorier, såsom almanackor och Vetenskapsakademiens tal.⁹

»Vår berömda Resande» – den japanska resan i svensk press

Efter sin nioåriga utlandsresa landsteg Thunberg i Ystad i mitten av mars 1779. När han i april ankom till Stockholm mottogs han enligt egen utsago av Gustav III vid dennes *lever* på Drottningholm. Han gavs även »en särskild audience samma dag» där han berättade om sina färder och i synnerhet om »det föga kände Japan».¹⁰ I svensk nyhetspress från våren 1779 finns dock knappast något spår av Thunbergs hemkomst. I *Inrikes Tidningar* kan man under den stående rubriken »Passagerare» läsa att Doktor Thunberg den 17 mars anlät till Ystad från Pommern (han kom närmast från Stralsund) – inte ett ord om att han rest ända från Japan. I *Stockholms Post-tidningar*, *Dagligt Allehanda* och den nyligen startade *Stockholms Posten*, har jag förgäves letat efter notiser om Thunberg.¹¹ Kontrasten är slående med medieuppståndelsen vid Nordenskiöld's hemkomst med Vega ett sekel senare, 1880. Det var ingalunda självklart i Gustav III:s Sverige att nyhetstidningar bevakade kulturella och vetenskapliga evenemang.¹²

Bland svenska läsare var dock en kategori väl förtrogen med Thunbergs resa och hans publikationer, nämligen de som följde Carl Christoffer Gjörwells lärda tidskrifter: *Nya Lärda Tidningar* 1774–1775, *Stockholms Lärda Tidningar* 1776–1780, därtill *Almänna Biblioteket* 1776–1778, avsedd som ett komplement till *Stockholms Lärda Tidningar*, samt från 1781 *Upfostrings-Sälskapets Tidningar*.¹³ Två gånger i veckan (från 1775) rapportera-

de Gjørwell systematiskt om nytutkommen litteratur samt begivenheter i den akademiska och kulturella världen, såväl i Sverige som internationellt. Nyheterna organiserades på sedvanligt vis efter ort, under rubriker som »UPSALA», »LEIPZIG». Yrkesreportrar var en ännu okänd företeelse, men Gjørwell hade under tre decennier i branschen byggt upp ett nätverk av svenska och utländska korrespondenter. Insända brev från korrespondenter var en vanlig nyhetskanal. I Thunbergs fall hölls läsarna à jour med resan genom en svit på sex brev under åren 1775–1778 – ungefär ett per halvår – förmedlade av hans gynnare i Stockholm Abraham Bäck, arkiater och mäktig preses i Collegium Medicum, samt Lars Montin, provinsialläkare i Halland.¹⁴ På liknande sätt, under Lars Salvius' tid som utgivare av *Lärda Tidningar*, hade Linné förmedlat resebrev från sina lärjungar Hasselquist, Löfling och Osbeck.¹⁵

Sviten består av följande brev (min numrering):

1. Thunberg till Bäck, daterat Cap I februari 1775, infört i *Nya Lärda Tidningar* 14 september 1775.
2. Bäck till Gjørwell, i *Almänna Biblioteket* 30 maj 1776; sammanfattar tydligen en rad brev från Thunberg före avresan från Cap.
3. Montin till Bäck, i *Almänna Biblioteket* 15 november 1776; torde också bygga på flera brev från Thunberg, senast från Batavia 15 juni 1775.
4. Montin till Gjørwell, i *Almänna Biblioteket* 30 mars 1777, bygger på brev från Thunberg i Nagasaki 15 oktober 1775.
5. Montin till Gjørwell, i *Almänna Biblioteket* 30 november 1777, bygger på två brev från Thunberg, mellan Japan och Java 19 december 1776, samt från Batavia 20 januari 1777.
6. Montin till Bäck, i *Stockholms Lärda Tidningar* 9 juli 1778, bygger på brev från Thunberg i Colombo 8 oktober 1777.

Man slås av den långa eftersläpningen. Det dröjer nästan ett och ett halvt år innan Thunbergs brev från Nagasaki presenteras för Gjövells läsare (nr 4) – men så har det också färdats över halva jordklotet. Flera moment återkommer i breven, först och främst upplysningar om Thunbergs resrutt och fortsatta planer. Dessa präglas genomgående av osäkerhet från hans sida. I brev 1, till exempel, vet han ännu inte om han skall resa till Japan eller återvända till Holland. Osäkerheten ökar för läsekretsens del genom besked om de faror Thunberg utsätts för. En riktig *cliffhanger* erbjuder brev 3, när Montin befarar att hans skepp kan ha drabbats av en tyfon (»Taifongen»);¹⁶ lugnande nyheter kommer först fyra månader senare, i brev 4. Detta var verklighet lika spännande som fiktionsprosa!

Brevskrivarna betonar de svårigheter som Thunberg möter, »med oförsagdt mod och ståndaktighet» (brev 2).¹⁷ Hans penningbekymmer nämns i snart sagt varje brev. I

desto klarare dager framstår den fattige resenärens vetenskapliga arbete. De tre skribenterna – Thunberg själv, Bäck och Montin – ägnar stort utrymme åt de botaniska samlingarna: antalet växter, nya respektive redan kända, växternas namn enligt den linnéanska klassifikationen och så vidare. Thunberg konstaterar utan blygsamhet från Cap (brev I), att »jag har igenom Guds Nåd mer uppsökt härstades, än alla mine företrädare, och kanske mer nytt än någon Botanicus i något Land». ¹⁸ Montin framhåller hans insatser för att lösa taxonomiska problem (brev 3), och i samma brev räknar han upp alla vetenskapliga artiklar som Thunberg skrivit under resan för olika lärda sällskap. I brev 5 förutskickar Montin flera avhandlingar för Vetenskaps-Societeten i Uppsala under titeln »Kæmpherus [!] illustratus», där Thunberg vill utreda de växter som i slutet av 1600-talet beskrivits av en tysk Japanresenär, den berömde Engelbert Kaempfer. ¹⁹

Thunbergs första rapport från Japan, skriven på ön Deshima (brev 4), andas frustration över att »vara innestängd uti et med mur omgifvit Factori, hvarest han dageligen ser med förtret kring om sig på landet Floras härligheter, utan at sjelf få hämta deraf det aldraminsta». Han hoppas dock kunna resa till Edo (»Jeddo») följande år med den holländska ambassaden. ²⁰ Nästa rapport (brev 5) är en berättelse om framgång. Resan till kejsarliga residenset (d.v.s. shogunens hov) i Edo har lyckligen ägt rum. Dessutom har Thunberg, tack vare »lyckeliga Curer på sjuka Japanesare», vunnit den sällsynta ynnesten att under bevakning göra botaniska exkursioner kring Nagasaki (»Nangasaki»). ²¹ För just detta brev har Montins originalhandskrift bevarats och det är intressant att jämföra den handskrivna och den publicerade texten. ²² Montins originalbrev är nämligen alls inte entydigt positivt. Det framgår där att det förekommit missnöje bland svenska botanister med Thunbergs försändelser av växter, och att han tagit illa vid sig och överväger att slå sig ner »uti Indien» i stället för att återvända till Europa. De negativa upplysningarna är utelämnade i den tryckta versionen, som alltså ger en harmoniserad version av läget. ²³

Resebreven är exempel på byte av tjänster inom ett publicistiskt nätverk. Redaktören Gjørwell mottog attraktivt textmaterial från sina korrespondenter Bäck och Montin, som i gengäld erhöi reklam för sin skyddsling Thunberg och sig själva. Resenären själv kunde bara vara nöjd med resultatet. Läsekretsen informerades också på andra sätt om Thunberg, både under och efter resan. Gjørwell gav regelbundna sammandrag ur lärda sällskaps publikationer. Thunberg var, som framgått, en ytterst flitig bidragsgivare. Hans botaniska och zoologiska artiklar i Vetenskapsakademiens handlingar, i acta från Vetenskaps-Societeten i Uppsala med mera nådde en bredare publik tack vare Gjørwells bevakning. Särskilt viktigt var detta beträffande texter på latin, som härigenom blev tillgängliga för icke latinkunniga läsare, inte minst kvinnor som i princip var utslutna från latinstudierna. Ur Vetenskaps-Societetens *Nova Acta* presenterades exempelvis

Thunbergs nyssnämnda granskning av Kaempfers japanska växter, »Kaempferus illustratus».²⁴ Gjörwell rapporterade dessutom fortlöpande om tilldragelser vid olika lärosäten och noterade etapperna i Thunbergs karriärgång. Den 4 september 1777 meddelar han under rubriken »UPSALA» att »Vår berömde Botanicus, Hr Doct. Carl Pet. THUNBERG» (min kursivering) blivit utnämnd till *botanices demonstrator*.²⁵ Pronomenet »vår» ekar genom årgångarna som en patriotisk gemenskapsmarkör: »vår så beresta och käcka Botanicus» (november 1777), »vår berömde Resande» (juli 1780) etcetera.²⁶

I maj 1779 hade Thunberg återvänt till Uppsala. Gjörwell var på bettet: nu hade han chansen att få en sammanhängande berättelse direkt från resenären. I ett brev den 25 maj bad han Thunberg att för *Lärda Tidningar* teckna »en kort Efterrättelse om Resans uphof, antråde, fortsättning, återresa och hemkomst; vidare om dess Föremål, derunder gjorde uptäckter, och nu hembragte skatter». Beställningen, skriven med Gjörwells notoriskt svårlästa handstil, avsåg en kort och precis redogörelse: »Årtalen när, och Länderna som besöktes, utsättas nog. Detaillen hörer til sjelfva Resebeskrifningen [d.v.s. fick vänta till den planerade längre reseskildringen].»²⁷ Något svarsbrev från Thunberg finns inte bevarat. Han tackade tydligen nej, eller också ignorerade han Gjörwells erbjudande. I stället valde han att skriva en berättelse för internationell publik – mer om detta senare.

Redaktören fortsatte dock oförtrutet med sin rapportering utifrån andra källor. Han informerade om Thunbergs inträdelse i Vetenskapsakademien hösten 1779 om japanska mynt och gav senare ett utförligt referat.²⁸ I december samma år tryckte han en svensk översättning av »programmet» – det vill säga inbjudningsskriften – för Thunbergs installation som *botanices demonstrator* i Uppsala, författat av medicinska fakultetens dekanus Adolph Murray. Texten sammanfattar etapperna i Thunbergs resa och understryker (självfallet) den nye demonstratorns botaniska meriter. I slutet nämns hans planerade publikationer: »en *Flora Japonica* och en fulständig *Beskrifning* om *Japan*, en *Flora Capensis* och *Zeylanica*, hvartil Hr *Banks* vil betala Kopparstyckena».²⁹ Att Sir Joseph Banks var villig att ställa upp som mecenat för gravyrerna är en värdefull upplysning. Märkligt nog har Gjörwell hämtat programmet för detta Uppsala-evenemang från en tysk tidskrift, *Göttingische Anzeigen*. En sannolik förklaring är att texten inte var tryckt och att Murray översänt en handskreven version från Uppsala till det tyska organet, där hans bröder Johann Philipp och Johann Andreas, båda professorer i Göttingen, medverkade som recensenter.³⁰

Gjörwell hade dock inte gett upp försöken att få material direkt från Thunberg. I ett brev den 24 juli 1780 lade han fram ett förslag. Under rubriken Uppsala skulle »et anonymt Bref» införas »rörande [Thunbergs] Samlingar, deras ordning, deras Värde m.m.» Om Thunberg inte ville skriva brevet själv, bad Gjörwell honom att »upsätta blott en Promemoria på alle dithörande Delar», så skulle han själv ombesörja resten.³¹

Thunberg nappade på förslaget. Resultatet stod att läsa i *Stockholms Lärda Tidningar* den 5 oktober 1780.³² Tydligt på grundval av ett underlag från Thunberg har Gjørwell fabricerat ett brev signerat »LÄRDOMS-VÄN» och hållet i den panegyriska stilen, som publicisten med sin erfarenhet av rojalistiskt propagandarbete behärskade till fulländning. Gjørwell skapade en fiktiv ram: brevet är avsänt från Gävle, Thunberg har förevi-
sat sina samlingar för brevskrivaren, som även fått upplysningar från en vän inom akademistaten.

Brevskrivaren inleder med att anknyta till en tidigare notis i tidskriften om hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlottas besök i Uppsala,³³ som han nu tack vare initierad rapport från sin vän kan komplettera med berättelsen om den utklädde baron Oxenstierna (se ovan). Så följer en detaljerad presentation av Thunbergs samlingar. Det som framhävs är kvantiteten (2 500 species växter från Cap, 700 à 800 från Japan), nyheten (200 species från Japan är »aldeles Nye»), bredden (förutom naturalhistoria även »åtskilligt af de besökte Folkslagens Kläder, Meubler, Gevär, Manufacturerer, Redskaper, Böcker, Papper, Medicamenter, Fruktur och Mynt-sorter») samt, i fråga om mynten, sällsyntheten. Brevskrivaren förkunnar att Thunberg ensam upptäckt »mer, än alle sal[ig] Arch[iatern] v. Linnés resande Disciplar tilhopa före honom».

Ytterligare en förtjänst är Thunbergs oegennyttia, demonstrerad genom att han rest utan ekonomiskt understöd från den svenska regeringen: »denne värde Medborgaren, denne Svenske Patrioten, har upoffrat en säker, en mera lönande Utsigt, för den Åran och Förnöjelsen, at kunna tjena et kärt och älskat Fädernesland» och så vidare. Därefter höjs ett varnande finger. Utan kraftigt understöd från höga vederbörande riskerar naturalhistorien att förfalla »i en Linnés egen Skola», alltså i Uppsala. (Här anar man ett underförstått angrepp mot Linné d.y., den nye professorn i botanik som trakasserade sin underordnade Thunberg.³⁴) Lösningen är att »Nådiga ögon» uppmärksammar Thunberg och att han uppmuntras och belönas som han förtjänar. Efter en genomgång av hans redan utgivna och planerade publikationer avslutas texten med utropet: »Gud uppehålle vår Thunberg! [...]» Brevet bygger upp en argumentation för att myndigheterna, som belöning för Thunbergs resor och insamlingsarbete, skall främja hans vetenskapliga karriär. Bättre publicitet kunde demonstratorn inte ha fått!

Under 1780-talet började Thunbergs skrifter utges på den internationella marknaden, och Gjørwell rapporterade flitigt i sin nya tidskrift *Upfostrings-Sälkskapets Tidningar*. I september 1783 till exempel annonserades under rubriken »Leipzig» den förestående editionen av *Flora Japonica*, som kunde beställas »mot Subscriptions erläggande hos Bokhandlaren Joh[ann] Gottfr[ied] Müller».³⁵ När boken väl utkommit, vände sig Gjørwell per brev till Thunberg själv för att be honom recensera den; redaktörens kunskaper i naturalhistoria räckte inte till för uppgiften.³⁶ Någon recension av *Flora Japonica* förefaller emellertid inte ha införts i tidskriften. I Gjørwells bevakning möter vi prak-

tiker som kan te sig tveksamma för en nutida läsare: han fabricerar brev, han uppmanar författare att själva recensera sina böcker. Det senare var dock inte ovanligt på 1700-talet, då recensioner mest bestod av referat. Exempelvis Linné recenserade ofta sina egna arbeten i Salvius' *Lärda Tidningar*.³⁷

Genom resebrev i Gjörwells tidskrifter fick svenska läsare glimtar av det fjärran Japan – muren som stängde in faktoriet på ön Deshima, ett par exotiska ortnamn, Thunbergs namn på japanska växter. Thunbergs naturvetenskapliga rön från resan förmedlades i årgång efter årgång tack vare Gjörwells bevakning av de lärda sällskapens publikationer. Samtidigt – med kulmen i det fabricerade brevet från 1780 – växte bilden fram av den patriotiske, oegennyttige resenären – vår man i Japan.

Tre Thunberg-texter om Japan

Decennierna 1760–1790 var en tid av spektakulära upptäcktsresor, med namn som James Cook och Louis Antoine de Bougainville från stormakterna Storbritannien respektive Frankrike.³⁸ Hos europeiska läsare fanns ett sug efter reseberättelser. Det fanns en marknad för texter av Thunbergs penna. Framför allt rapporterna från det exklusiva Japan borde tilldra sig uppmärksamhet. Kaplandet, Thunbergs första etapp, tillhörde med Gunnar Brobergs ord »de forskningstätaste områdena på jorden vid den tiden», och där hade Thunberg konkurrens av sin landsman Anders Sparrman. Japan däremot var hans »scoop», som den brittiske japanologen Timon Screech uttrycker det.³⁹

Det måste ha kommit som en missräkning för Thunberg att den tyske Japanfararen Engelbert Kaempfers reseskildring från 1600-talet utgavs på originalspråket tyska för första gången just under de år då svensken var på hemväg från Japan, 1777–1779.⁴⁰ Kaempfers arbete hade blivit känt under det tidigare 1700-talet via en engelsk översättning. Nu förelåg två splitternya, mäktiga kvartvolymer om totalt nära 800 sidor, rikt illustrerade med gravyrer och kartor. Utgivaren Christian Wilhelm Dohm, ännu inte trettio år men redan professor vid Karolinum i Kassel, gjorde anspråk (knappast sanningsenligt) på att hans edition troget återgav Kaempfers text.⁴¹ Här kunde man läsa om Japans historia och religion, om tempel och världsliga byggnader, om vägar och värdshus, om holländska legationens audiens hos shogunen och mycket annat. Japan fanns alltså beskrivet i ett nyttkommet arbete, som att döma av subscriptionslistan i slutet av andra volymen var vida spritt i tysktalande länder och även nådde Ryssland. Thunberg måste förhålla sig till Kaempfer. Svensken ägde en ostridig fördel: nyhetsvärdet. Kaempfers besök låg nära ett sekel tillbaka, 1690–1692. Som naturalhistoriker var Thunberg dessutom

överlägsen genom sin vetenskapliga metod och samlingarnas omfattning – men hur skulle han i övrigt presentera sina erfarenheter?

I väntan på den planerade stora reseskildringen publicerade Thunberg tre mindre texter på svenska om Japan: två tal i Vetenskapsakademien – inträdestalet om japanska mynt 1779 och presidietalet om japanska nationen 1784 – samt en artikel avsedd för brittisk publik: »Ett kort utdrag af en Journal, hållen på en resa til och uti Kejsaredömet Japan [...]», tryckt i London 1780.⁴² Jag skall i korthet presentera de tre texterna innan jag övergår till deras internationella spridning. (En utförlig analys av Thunbergs Japan-bild kommer i en senare studie, där jag också ämnar behandla det latinska företalet till *Flora Japonica* 1784 samt Thunbergs *Resa* 1788–1793.)

Gemensamt för de tidiga svenska texterna är att Thunberg till stor del återger konkreta detaljer som han sett med egna ögon. Han gör en etnografisk beskrivning av människors fysiska utseende, klädedräkt och bostäder, medan han bara kortfattat talar om Japans historia och religion samt knappast alls berör politiken, tre områden som behandlas fylligt hos Kaempfer.

Ett problem för Thunberg-forskningen är att manuskripten till hans texter om Japan inte verkar ha bevarats. Han förde tydligen systematiskt dagbok under sin resa, och han skrev (kanske redan under vistelsen i Japan) tematiska avsnitt om en rad aspekter, alltifrån tolkar till tobaksrökning. I de publicerade skrifterna är det som om han portionerade ut bitar ur en i dag förlorad grundtext. Avsnitt återanvänds i olika konstellationer och mer eller mindre detaljrikt fram till Japandelarna av hans *Resa*.

För sitt inträdestal i Vetenskapsakademien valde Thunberg att presentera sin stora samling av japanska mynt (som han strategiskt skänkte till konungens myntkabinetten). Där Kaempfer bara gjort enstaka iakttagelser kunde svensken erbjuda en fyllig klassifikation av mynten – runda och fyrkantiga, äldre och nyare, av guld eller silver. Han angav de japanska namnen och försåg trycket med åtta planscher. Talets svenska titel tar endast upp de japanska mynten, men texten ger mer än så. Den första tredjedelen (10 sidor av 29) innehåller ett kort koncentrat av Japans historia, med stark anti-portugisisk, anti-katolsk tendens, en beskrivning (i denna ordning) av japanernas klädsel och hår uppsättning, av hus, måltidsskick, handel och slöjd, av hudfärg, ögon och näsor, därtill en skiss över karaktärsdrag. Thunberg poängterar särskilt japanernas »Nationela klädedrägt», ett taktiskt drag året efter Gustav III:s dräktreform.⁴³ Som övergång till presentationen av mynten berättar han om den japanska isoleringspolitiken och om hur han med fara för sitt liv smugglat ut den unika samlingen, ett spänningsmoment i talet.

Thunbergs »Ett kort utdrag» (13 sidor) torde ha tillkommit samma år som inträdestalet, 1779, och texterna överlappar delvis varandra. Författaren vänder sig nu till brittiska läsare och hans artikel är som ett pärlband av exotiska detaljer. Han inleder och avslutar Japanskildringen med dagboksavsnitt om de tacksammaste momenten på

resan: ankomsten till Nagasaki hamn med den minutiösa visiteringen av skeppen respektive resan till hovet i Edo. Däremellan lägger han in korta tematiska avsnitt, som ligger nära inträdestalet. Så här beskriver han den japanska dräkten: »Natträcken är vid bröstet något öpen, och har mycket vida armar, hvars öppning framtil är til hälften ihop-sydd, och formerar en säck, innom hvilken de kunna indraga händerne, och i hvilken de kunna bevara papper och andre saker, lika som i en ficka.» Notera att Thunberg denna gång inte använder termen »Nationel klädedrägt», som skulle sakna poäng för icke-svenska läsare. Beskrivningen fortsätter: »Hufvudet betäckes aldrig, om icke de äro på resor, då de nyttja en conisk hatt af halm; utan de bruka solskärmar (parasols) at skydda hufvudet för stark solhetta och regn. [Nytt stycke:] Uti bältet, som om lifvet fasthåller natträcken, insättes sabelen, solfjädren och tobakspipan.»⁴⁴ Det var åskådliga bilder som lätt kunde fastna i minnet.

Thunbergs *Tal om japanska nationen* från 1784 är en mer omfattande text (43 sidor) och har en systematisk ambition som markeras i typografin. Med ett grepp som påminner om Linnés resebeskrivningar placerar han nyckelord i versaler i början av de olika avsnitten. Dessutom inför han en undernivå med kursiverade ord inne i texten. Strukturen i de första tio sidorna, utifrån Thunbergs versaler och kursiveringar, ser ut som följer:

»Kejsaredömet JAPAN»:

»beläget» – »uptäckte» – »består»

»NATIONEN» [=invånarna: fysiskt utseende]

»Nationens CHARACTER»:

»Renlighet» – »höflighet» – »Vidskepelse» – »Nyfikenheten» – »misstänksamhet» – »vänlighet» – »Ärlighet» – »Sparsamheten» – »Högmod» – »Rättrådigheten» – »Frihet» – »tapperhet och öfvervinnerliga mod» – »öförsönligt»

»NAMNEN»

Thunbergs genomgång fortsätter med klädedräkten och håret (8 sidor), byggnader och städer, ätliga saker, vetenskaper, slöjder, åkerbruk, tideräkning, religion (om denna drygt 1 sida), vapen, handel, tullar, tolkar. Slående är att Thunberg inventerar karaktärsdrag – positiva och negativa om vartannat – på samma självklara sätt som klädesplagg, byggnader och invånarnas fysiska karakteristika. Intressant är också det komparativa perspektiv som präglar talet. Japanerna framställs ibland som överlägsna, ibland som underlägsna européerna. De är till exempel överlägsna européerna vad gäller den

låga kriminaliteten, det mönstergilla åkerbruket, kvaliteten på vissa råvaror (koppar) eller produkter (sabelklingor, lackerade träarbeten). De är däremot underlägsna i de flesta vetenskaper, såsom medicin (Thunbergs egen disciplin), fysik och kemi.⁴⁵

Det nyaste från Japan – Thunbergs resa på den europeiska marknaden

När Royal Society i London sammanträdde den 10 februari 1780 fick herrarna lyssna till Doktor Thunbergs nyss presenterade text. Man verkar ha läst upp den på både svenska och engelska. I varje fall är artikeln tryckt på oklanderlig svenska i sällskapetets *Philosophical Transactions* för år 1780 med beteckningen »Read Febr. 10, 1780». En engelsk översättning, också den med orden »Read Febr. 10, 1780», ingår i ett appendix till årgången – två ståtliga volymer i kvartformat.⁴⁶ Hur är detta möjligt?

Nyckelperson var här den engelske botanisten Sir Joseph Banks, stormrik och mäktig *President* i Royal Society. Han hade följt med på Captain Cooks första resa, liksom Linnés lärjunge Daniel Solander. Denne blev Banks' nära vän och allt i allo. Banks' storslagna residens på Soho Square blev som ett hem för svenska botanister. Förutom Daniel Solander fanns där också Thunbergs studiekamrat från Uppsala Jonas Dryander.⁴⁷ London vid denna tid beskrivs av Hanna Hodacs och Kenneth Nyberg som en naturalhistorisk »nod».⁴⁸

När Thunberg återvände från Japan var det ett naturligt val för honom att besöka London som led i ett vetenskapligt nätverksbyggande. Han kvarblev under två månader från december 1778 till januari 1779. Vännern Dryander introducerade honom hos Solander, som i sin tur presenterade honom för Banks. Enligt vad Thunberg berättar i sin *Resa* mottogs han med öppna armar.⁴⁹ Det finns inga skäl att betvivla hans beskrivning. Svensken och engelsmannen var jämnåriga, födda 1743, de hade båda en exklusiv resa bakom sig och kunde betrakta sig som vetenskapligt jämbördiga. Thunberg hade att erbjuda Banks sensationella nya resultat och sällsynta specimina; själv fick han under sitt besök fritt tillträde till Banks' magnifika växtsamlingar och bibliotek. Som vi redan sett var det 1779 aktuellt att Banks skulle sponsra gravyrer i svenskens publikationer. I London besökte Thunberg Royal Society där han fick frågor om Japan och dess invånare. Utdraget ur resejournalen sände han från Sverige till Sir Joseph Banks »för at vidare contentera så väl Societetens, som min Herres enskilda nyfikenhet», som han skriver i början av artikeln.⁵⁰ Den svenska texten bör ha översatts till engelska av Solander och/eller Dryander.

Genom den engelska översättningen i *Philosophical Transactions* fick Thunbergs artikel omedelbart genomslag på den kontinentala marknaden. Redan året efter, 1781, återfanns en fransk översättning i *Journal encyclopédique*, en av dessa franskspråkiga tidskrifter

som lästes av intellektuella eliter över hela Europa. Rubriken är: »Journal d'un voyage au Japon, par le docteur Thunberg, adressé au président de la Société royale de Londres, & tiré du tome 70 des TRANSACTIONS PHILOSOPHIQUES». *Journal encyclopédique* förde en moderat upplysningslinje och för att undvika den franska censuren utgavs den i Bouillon i nuvarande Belgien.⁵¹

I den brittiska publikationen ingick Thunbergs artikel i ett vetenskapligt sammanhang och delade plats med uppsatser i fysik, matematik, medicin, meteorologi etcetera. I *Journal encyclopédique* överflyttades den till en kosmopolitisk textvärld där vetenskapliga och tekniska nyheter samsades med resonemang om politik och samhälle (från John Locke till polygami), litterärt skvaller (brev från Voltaire till hans skattmästare), anekdoter från skilda länder med mera. Thunbergs artikel står mellan recensionen av en komisk opera i London och ett brev om en maskin inom kinesisk textilproduktion. Från kvartformatet för *Philosophical Transactions* hade den krympts till oktav. Samma år trycktes den franska översättningen även i en annan internationellt spridd franskspråkig tidskrift: *L'Esprit des journaux*, ett organ som kompilerade artiklar i fransk och utländsk press. *Journal encyclopédique* angavs som källa.⁵²

Också tyska läsare fick stifta bekantskap med Thunbergs artikel. Den gick att läsa i den utsökta lilla fickalmanackan *Göttinger Taschen Calender vom Jahr 1782*, allra först i avdelningen »Taschenbuch zum Nutzen und Vergnügen». ⁵³ Artikeln har fått titeln »Das Neueste von Japan» – nyhetsvärdet var ett viktigt säljargument på den tyska bokmarknaden, där läsarna hade tillgång till Dohms utgåva av Kaempfer. Redaktör för *Göttinger Taschen Calender* var fysikern och författaren Georg Christoph Lichtenberg, en själsfrände till Kellgren, som med satirisk udd bekämpade allehanda irrationella tänkesätt. Almanacksdelen för 1782 är illustrerad med modebilder av damfrisyrer samt tolv gravyrer av Daniel Nikolaus Chodowiecki, genrebilder som »Kusken», »Skräddaren» och »Dansmästaren». Målgruppen torde ha varit burgen medelklass och aristokratiska kretsar.

I avdelningen »Taschenbuch zum Nutzen und Vergnügen» får Thunbergs artikel sällskap av populärvetenskapliga texter om olika ämnen, med ett påfallande intresse för möten mellan européer och främmande kulturer. Där finns en informationsrik och kritisk historik över slavhandeln, »Vom Neger Handel». Där finns också en tabell över priser för etnografiska föremål från Tahiti och andra söderhavsöar. Till de billigaste av dessa »Kunstsachen» hörde ett dryckeskärl tillverkat av en snäcka à I Reichsthaler; dyrast var en fullständig sorgeklädnad med fjädrar och pärlemor à 100 Reichsthaler.⁵⁴ Tabellen är ett illustrativt exempel på banden mellan europeiska forskningsresor och kommersiella intressen.

Talen i Vetenskapsakademien fick inte stöd av någon engelsk översättning men fann också de vägen till utländska läsare. Inträdestalet 1779 publicerades på nederländska i

Amsterdam året därpå, helt naturligt med tanke på Thunbergs arbete i det holländska kompaniets tjänst. Titeln för separattrycket nämner inte bara mynt utan även seder och bruk, vilket bättre täcker talets innehåll (*Vérhandeling over de Japansche Natie, haare zeeden, gebruiken, en haare munten*, »Avhandling om den japanska nationen, dess seder, bruk och mynt».⁵⁵ Troligen av tekniska skäl, för att fylla ut det sista tryckarket, följs Thunbergs text av en berättelse om konungariket Tibet, ett annat exklusivt rike. Den holländska versionen blev utgångspunkt för japanska översättningar av Thunbergs tal, som jag ännu inte kunnat lokalisera.⁵⁶

Också i Preussen översattes inträdestalet, och i detta fall har jag lyckats identifiera initiativtagaren och översättaren: Johann Theodor Pyl, läkare och råd vid Oberkollegium Medicum i Berlin. Trycket från 1784 är en meriteringsskrift, dedicerad till Pyls chef vid kollegiet. Pyl hade studerat i Svenska Pommern – gymnasiet i Stralsund och universitetet i Greifswald – vilket kan förklara hans kunskaper i svenska språket.⁵⁷ Översättningen försåg han med ett intressant förord. Vi möter här en heroisering av de stora vetenskapsmännen, i synnerhet svenska lärda, med den »odödlige» riddaren von Linné och hans lärjungar, flera av dem »martyrer» i vetenskapens tjänst. Beskrivningen av Thunberg är panegyrisk – han trotsar alla faror, han har sett inte bara »största delen» av det japanska riket utan även »konungens residens» i Edo.⁵⁸ Orden »största delen» är en präktig hyperbol; Thunberg hade endast färdats mellan Nagasaki och Edo.

Förordet innehåller även bibliografiska uppgifter om Thunbergs publikationer (bland annat artikeln i *Philosophical Transactions* och översättningen i *Taschenbuch zum Nutzen und Vergnügen*) samt förhandsreklam för *Flora Japonica*, som utkom senare under året. Valet av Thunbergs tal om de japanska mynten motiverar Pyl med han inte funnit något liknande hos Kaempfer eller andra skribenter; här infogar han en reverens till geheimerådet Dohm, Kaempfer-utgivaren, som hade hunnit flytta till Berlin. I inlagda fotnoter till översättningen jämför han Thunbergs tal med Dohms edition av Kaempfer. Om den japanska handeln, anmärker han till exempel, har Kaempfer fylligare uppgifter än svensken.⁵⁹ Thunbergs text inlemmas således i den tyska vetenskapliga diskussionen. Tilläggas kan att Pyl brevväxlade på latin med den »vittberömde» (*celeberrimo*) Thunberg, som troligen försåg honom med underlag till förordet.⁶⁰

Också presidietalet om japanska nationen från 1784 översattes till tyska och initiativet kom denna gång från Sverige. Gjørwell meddelade Thunberg i början av 1785 att han sänt en tysk översättning av talet till »en af mine Correspondenter i bokhandelsvägen». I december samma år rapporterade han i *Upfostrings-Sälsskapets Tidningar* under rubriken »FRANKFURT VID ODER», att Thunbergs tal utgivits i *Historisches Portefeuille* 1785. Även översättarens namn angavs: magister Carl Stridsberg.⁶¹ I tidskriften *Historisches Portefeuille* återfinns mycket riktigt talet uppdelat på tre avsnitt (augusti, sep-

tember, oktober) och under rubriken »Neueste und authentische Nachrichten von der Japanischer Nation».⁶² Återigen poängterades nyhetsvärdet i en publikation för tyska läsare (resan låg nu ändå nio år tillbaka i tiden) och samtidigt lyftes äktheten, ett annat säljargument, fram. Originallets vetenskapliga layout med versaler och kursiveringar har övergivits.

Tidskriften, med ett brett distributionsnät i tysktalande länder, utgavs i välmatade månadshäften och tog upp allehanda ämnen. Påfallande många artiklar behandlade Sverige och sannolikt förmedlades de av tandemparet Gjørwell och Carl Stridsberg. Den senare var väl kvalificerad som översättare. Han hade studerat i Göttingen under orientalisterna Michaelis och ledde nu, vid 30 års ålder, en privatskola i Stockholm som betonade undervisningen i moderna språk. Han hade därtill utgivit en lärobok i tyska.⁶³ Ett annat slående drag i *Historisches Portefeuille* 1785 är de många inslagen om resor. Captain Cooks sista långfärd gick som ett slags följetong under årgången och illustrerades med gravyrer av en dans på Tahiti samt porträtt av en man och en kvinna på en söderhavso – starka bilder som griper tag i läsaren.⁶⁴ På denna punkt var Thunberg underlägsen. Cook hade med sig en tecknare på sina resor. Detta hade varit omöjligt för den fattige svensken, och dessutom otänkbart i det slutna Japan. Även utan illustrationer passade dock Thunbergs exotiska text väl in i tidskriften.

Som publicist med ett internationellt nätverk arbetade Gjørwell i två riktningar. Han förmedlade svenskt material till utlandet, som i fallet med Thunbergs tal från 1784.⁶⁵ Samtidigt informerade han svenska läsare om utländska publikationer, främst tyska och franska. I *Upfostrings-Sälskapets Tidningar* finns bibliografiska uppgifter, alltid korrekta, om samtliga utländska Thunberg-tryck som jag tagit upp, med undantag för den holländska utgåvan.⁶⁶ Från *Philosophical Transactions* tryckte han dessutom av den svenska versionen av Thunbergs artikel, som han ju inte kunnat få från författaren.⁶⁷ Gjørwell utförde en imponerande gärning som kulturförmedlare – för lanseringen av Thunberg på 1770- och 1780-talen spelade han en central roll. En annan nyckelperson för Thunbergs del är Sir Joseph Banks, som öppnade inte bara den brittiska utan även den kontinentala marknaden för svensken. Vi bör heller inte glömma mer obskyra förmedlare som Pyl eller Stridsberg, skapare av broar mellan svensk och tysk kultur.

*

Genom ett spektrum av medier – tidskrifter, akademiers publikationer, almanackor – lanserades Thunbergs resa i det sena 1700-talets Europa. Hans texter om Japan infogades i ständigt nya sammanhang, från *Philosophical Transactions* med dess vetenskapliga diskussion till *Historisches Portefeuille* med dess intresse för exotiska resor. Mellan »kunskap» och »underhållning» var gränsen porös. Slutligen: Kunskapen färdades snabbt i

det sena 1700-talets Europa. Inom loppet av två år, 1780 och 1781, spreds Thunbergs beskrivning av japanernas klädsel – »natträckar», »gowns», »robes», »Röcken» – till engelsk-, fransk- och tyskspråkiga läsare. I det europeiska intellektuella samtalet var Sverige inte bara en tagande utan också en givande part, och här har Linnés lärjungar, inte minst Carl Peter Thunberg, spelat en viktig roll.

Denna artikel har tillkommit tack vare en forskningsvistelse vid SCAS, the Swedish Collegium for Advanced Study i Uppsala, som under 2007 flyttade in i Thunbergs tjänstebostad i Linneanum. Mitt varmaste tack för inspirerande samtal till professor Barbro Klein och professor Björn Wittrock, direktorer vid SCAS. Mitt arbete med Thunberg knyter an till pågående forskning vid SCAS kring civilisationshistoria och kulturmöten.

1. Stockholms lärda tidningar, 24/7 1780, nr 55, s. 441f.; s.st. 5/10 1780, nr 76, s. 609f.
2. *Uppfostrings-Sällskapets Tidningar, för år 1781*, 19/11 1781, nr 89, s. 355. »Natträcken» var sannolikt en form av japansk *yukata*; varmt tack till professor Staffan Rosén för denna upplysning.
3. För en översikt över Thunbergs resa, se Bertil Nordenstam, »Carl Peter Thunberg – liv och resor», i Bertil Nordenstam (red.), *Carl Peter Thunberg. Linnean, resenär, naturforskare 1743–1828*, Stockholm 1993, s. 9–39.
4. Om eurocentrism hos Thunberg, se Gunnar Broberg, »Världens vändpunkt och ändpunkt – Thunberg vid Kap», i Nordenstam 1993, s. 73–75, 80. Broberg kontrasterar Thunbergs syn med öppenheten hos de samtida resenärerna Anders Sparrman och framför allt Henrik Jacob Wikar.
5. Carl Peter Thunberg, *Resa uti Europa, Africa, Asia, Förrättad ifrån år 1770 til 1779*, 2, Uppsala 1789, [Dedikation till Gustav III], opag. – Carl Linnæus, *Systema naturæ Per regna tria naturæ*, editio decima, I, Stockholm 1758, s. 22. Se Gunnar Broberg, *Homo sapiens L. Studier i Carl von Linnés naturuppfattning och männi-skolära*, Stockholm 1975, s. 222ff., samt Philip Sloan, »The gaze of natural history», i Christopher Fox, Roy Porter & Robert Wokler (red.), *Inventing human science: eighteenth-century domains*, Berkeley, Los Angeles & London 1995, s. 121ff.
6. Om Thunberg och Japan, se Harald Hjärne, *Två svenska japanfarare: Olof Eriksson Willman och Carl Peter Thunberg*, Stockholm 1923; *Forskningsmaterial rörande [!] C. P. Thunberg*, Tokyo 1953; S. Iwao, »C. P. Thunbergs ställning i japansk kulturhistoria» [översättning av japansk artikel i föregående bok], *Svenska Linné-sällskapets årsskrift* 36, 1953, s. 135–147; Richard C. Rudolph, »Thunberg in Japan and his *Flora Japonica* in Japanese», *Monumenta Nipponica* 29:2, Summer 1974, s. 163–179; Ulla Wagner, »I det slutna Japan», samt Yojiro Kimura, »De tre lärde på Deshima», båda i Nordenstam 1993; Bert Edström, *Thunberg. Trotzig, Tingsten: three steps to Enlightenment?*, Center for Pacific Asia Studies at Stockholm University, Working Paper 48, November 1998, s. 3–9; Catharina Blomberg, »'Rerum Mirabilium Thesauros', a treasury of memorable things: Carl Peter Thunberg's observations during his year in Japan», i W. F. Vande Walle (red.), *Dodoneus in Japan. Translation and the scientific mind in the Tokugawa period*, Leuven & Kyoto 2001, s. 324–341; Timon Screech, »Editor's Introduction», i *Japan extolled and decried. Carl Peter Thunberg and the Shogun's realm, 1775–1796*, London

& New York 2005, s. 1–61.

7. En värdefull bibliografi över Thunbergs skrifter, som även omfattar översättningar, har sammanställts av L. C. Rookmaaker och Ingvar Svanberg: »Bibliography of Carl Peter Thunberg (1743–1828)», *Svenska Linnésällskapets årskrift* 1992–1993, s. 7–71. Jag har funnit några Thunberg-översättningar som inte är upptagna i bibliografin; dessa kommer att markeras i not.

8. Allmänt om Thunberg: t.ex. Sten Selander, *Linnélärjungar i främmande länder*, Stockholm 1960, s. 43–70; Åke Holmberg, *Världen bortom Västerlandet*, Göteborg 1988, s. 45 ff.; Nordenstam 1993 (med Bengt Jonsells uppsats »Thunberg, Linné och det linneanska»); Tore Frängsmyr, *Svensk idéhistoria. Bildning och vetenskap under tusen år*, I, Stockholm 2004, s. 352; Sverker Sörlin & Otto Fagerstedt, *Linné och hans apostlar*, Stockholm 2004, s. 184–201. – Botaniska och zoologiska insatser: t.ex. uppsatser i Nordenstam 1993 (Bertil Nordenstam, »Thunberg som botanist», Bengt-Olof Landin, »Thunberg som zoolog», Hideaki Ohba, »Thunberg och japansk botanik»). – Thunberg och Japan: se ovan not 6. – Gunnar Broberg i Nordenstam 1993. – Hanna Hodacs & Kenneth Nyberg, *Naturalhistoria på resande fot. Om att forska, undervisa och göra karriär i 1700-talets Sverige*, Lund 2007, s. 62f., 152ff., 162ff.

9. Termen »medier» var främmande för 1700-talet men synes mig användbar för 1700-talsforskaren. I uppsatsen »Medier, retorik och känsla», *Sjuttonhundratals* 2004, s. 80f., har jag tentativt – i anslutning till den engelske historikern Peter Burke – definierat medier under 1700-talet som »channels of persuasion», men också »of information, of entertainment». De dominerande funktionerna hos de medier som tas upp i denna artikel blir information och underhållning.

10. Thunberg, *Resa*, 4, Upsala 1793, Företal, opag. (om Gustav III) samt s. 307 (ankomst till Ystad).

11. *Inrikes Tidningar*, 29/3 1779, nr 25; Thunberg anger datumet 14/3 i *Resa*, 4, s. 307. Jag har kontrollerat *Stockholms Post-Tidningar* 1779 (rubriken Stockholm, 15/3–31/5), *Dagligt Allebanda* 1779 (17/3–5/5), *Stockholms Posten* 1779 (15/3–3/5).

12. Jfr om bristande bevakning av operascenen Marie-Christine Skuncke & Anna Ivarsdotter, *Svenska operans födelse. Studier i gustaviansk musikedramatik*, Stockholm 1993, s. 34.

13. Om Gjørwell-tidskrifterna, se Bernhard Lundstedt, *Sveriges periodiska litteratur. Bibliografi*, I, Stockholm 1895, nr 200, 210, 211, 237a; Sten Lindroth, *Svensk lärdomshistoria. Frihetstiden*, Stockholm 1978, s. 86ff.; Ingemar Oscarssons översikt i Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Den svenska pressens historia*, I, Stockholm 2000, s. 114ff., 183, samt Oscarsson, »Swedish learned periodicals in the 18th century: some observations on typology, circulation, and contents», <http://www.histnet.cnrs.fr/research/periodiques-savants/article.php?id_article=46>. Gjørwell hade övertagit *Lärda tidningar* efter Lars Salvius död 1773; se Ove Hagelin (red.), *Herr arcbiatern och riddaren Linnaeus i Lärda Tidningar 1745–1780*, Stockholm 2007, s. V. För en internationell bakgrund, se David A. Kronick, *A history of scientific and technical periodicals: the origins and development of the scientific and technical press 1665–1790*, Metuchen, N.J., 1976. Varmt tack till docent Ingemar Oscarsson för värdefulla presshistoriska upplysningar.

14. Om Bäck och Montin som gynnare, se Hodacs & Nyberg 2007, s. 62f. och *passim*.

15. Otto Sylwan, *Svenska pressens historia till statsvälföringen 1772*, Lund 1896, s. 185; Hagelin 2007, s. VII. Jfr även resebrev från Jacob Jonas Björnsthål, som publicerades i Gjørwells tidskrifter innan denne utgav dem

postumt; se förteckning i *Stockholms Lärda Tidningar* 1780 s. 284 not, samt Johan Stenström, »1700-talsresenären Jacob Jonas Björnståhl», i Magnus Nilsson m.fl. (red.), *Då och där, här och nu – festskrift till Ingemar Oscarsson*, Lund 2007, s. 55.

16. *Almänna Biblioteket*, 15/II 1776, s. 333.

17. *Almänna Biblioteket*, 30/5 1776, s. 252.

18. *Nya Lärda Tidningar*, 14/9 1775, s. 292.

19. *Almänna Biblioteket*, 30/II 1777, s. 328.

20. *Almänna Biblioteket*, 30/3 1777, s. 77.

21. *Almänna Biblioteket*, 30/II 1777, s. 328.

22. Lars Montin till C. C. Gjörwell, 7/II 1777, MS 36:28, Hagströmer biblioteket, Stockholm (ingår i brevsvit till Abraham Bäck). Varmt tack till fil. dr Hanna Hodacs, som uppmärksammat mig på breven i Hagströmer biblioteket och även ställt excerpter till mitt förfogande.

23. Det negativa partiet i det handskrivna brevet citeras i Hodacs & Nyberg 2007, s. 62f. Den tryckta versionen har inte tidigare studerats.

24. *Stockholms Lärda Tidningar*, 9/II 1780, nr 86, s. 693.

25. *Stockholms Lärda Tidningar*, 4/9 1777, nr 67, s. 265.

26. *Almänna Biblioteket*, 30/II 1777, s. 329; *Stockholms Lärda Tidningar*, 24/7 1780, nr 55, s. 442.

27. Gjörwell till Thunberg, G 300:l, Uppsala universitetsbibliotek (UUB), bl. 186. Brevsviten från Thunberg till Gjörwell i Ep.G.7, Kungl. Biblioteket, börjar först 1782.

28. *Stockholms Lärda Tidningar*, 9/9 1779, nr 67, s. 529 (om talet); s.st., I4/2 1780, nr 12, s. 97–102 (referat).

29. *Stockholms Lärda Tidningar*, 2/12 1779, nr 91, s. 723f.

30. *Göttingische Anzeigen von gelehrte Sachen*, 18/10 1779. Dekanusprogram i Uppsala förefaller inte ha tryckts enligt muntlig uppgift från fil. dr Krister Östlund; jag tackar honom varmt för den sannolika förklaringen till att Gjörwell vände sig till *Göttingische Anzeigen*. Om kontakterna mellan familjen Murray och *Göttingische Anzeigen* skriver doktorand Mathias Persson i en kommande avhandling i idéhistoria i Uppsala.

31. Gjörwell till Thunberg, G 300:l, UUB, bl. 187.

32. *Stockholms Lärda Tidningar*, 5/10 1780, nr 76, s. 609–613.

33. *Stockholms Lärda Tidningar*, 24/7 1780, nr 55, s. 441f.

34. Om relationen mellan Thunberg och Linné d.y., se Bengt Jonsell i Nordenstam 1993, s. 46.

35. *Upfostrings-Sällskapets Tidningar*, 8/9 1783, nr 69, s. 558.

36. Gjörwell till Thunberg, I3/I 1785, G 300:l, UUB, bl. 190f.

37. Hagelin 2007, s. VIIf.

38. Se t.ex. Sloan 1995, s. 114.

39. Broberg 1993, s. 64; Screech 2005, s. 20.

40. Engelbert Kaempfer, *Geschichte und Beschreibung von Japan*, utg. av Christian Wilhelm Dohm, I–2, Lemgo 1777–1779, här efter faksimilutgåva Stuttgart 1964, med inledning av Hanno Beck.

41. Om Kaempfers resa och om publiceringshistorien, se Beatrice M. Bodart-Bailey, »Translator's introduction», i Engelbert Kaempfer, *Kaempfer's Japan: Tokugawa culture observed*, Honolulu 1999, s. I–II.

42. *Inträdes-tal om de mynt-sorter, som i äldre och sednare tider blifvit slagne och varit gångbare uti kejsaredömet Japan*, Stockholm 1779; *Tal, om japanska nationen*, Stockholm 1784 (Thunbergs manuskript i Kungl. Vetenskapsakademien, i faksimil, med en engelsk översättning finns i Carl Peter Thunberg, *Speech on the Japanese nation 1784*, Bidrag till Kungl. Vetenskapsakademiens historia, 39, Stockholm 2007); »Ett kort utdrag af en Journal, hållen på en resa til och uti Kejsaredömet Japan [...], skrifvit til Herr Joseph Banks, Präses uti Royal Society, i London», *Philosophical transactions, of the Royal Society of London*, 70:I, London 1780, s. I43–I56, engelsk översättning i Appendix, s. i–viii.
43. Thunberg 1779, s. 4. Jfr Blomberg 2001, s. 330.
44. Thunberg 1780, s. I48f.
45. För en annan analys av Thunbergs karakteristik av Japan, grundad på *Resa*, 3–4, se Edström 1998, s. 6f. Edström betonar den övervägande positiva bilden hos Thunberg. Se också Sörlin & Fagerstedt 2004, s. 200f., samt Tore Frängsmyr, *Carl von Linné – paradoxernas vetenskapsman*, Salvia småskrifter, 7, Uppsala 2007, s. 10.
46. Se not 42 ovan. Thunbergs manuskript och översättningen finns bevarade i Royal Societys arkiv i London, L&P.VII.I39; jag har dock ännu inte haft möjlighet att se det otryckta materialet. Om *Philosophical transactions*, se Kronick 1976, s. I34 ff.
47. Om Banks och hans svenska kontakter, se t.ex. Lindroth 1978, s. 260 ff.; Harold B. Carter, *Sir Joseph Banks, 1743–1820*, London 1998 (Solander, se översikt i Index s. 663; Dryander, se Index s. 632; Thunberg, s. 173, 191, 293). Om Jonas Dryander (1748–1810), se Arvid Hjalmar Uggla i *Svenskt biografiskt lexikon*, II, Stockholm 1945. Brev från Banks till Thunberg finns i G 300:c, UUB; från Thunberg till Banks i Add. MS 8094–8098, British Library. Breven till Banks har utgivits i Neil A. Chambers (red.), *Scientific correspondence of Sir Joseph Banks*, I–6, London 2006.
48. Hodacs & Nyberg 2007, s. 51f. (med hänvisning till Sverker Sörlin, *De lärdas republik. Om vetenskapens internationella tendenser*, Malmö 1974, s. I58f.), s. I54.
49. Thunberg, *Resa*, 4, 1793, s. 301–306; Nordenstam 1993, s. 34; Screech 2005, s. 13.
50. Thunberg 1780, s. I43.
51. *Journal encyclopédique ou universel*, 1781, 7:I, I/10 1781, s. III–II9. Om tidskriften: *Dictionnaire des journaux 1600–1789*, 2, utg. Jean Sgard, Paris 1991, s. 729ff.
52. *L'Esprit des journaux*, Novembre 1781, s. 223–232. Ej i Rookmaaker & Svanberg 1992–1993. Om tidskriften, se *Dictionnaire des journaux*, I, 1991, s. 374ff.
53. *Taschenbuch zum Nutzen und Vergnügen fürs Jahr 1782*, Göttingen [1781], s. I–I5; här efter faksimilutgåva av *Göttinger Taschen-Calendar 1782*, Mainz 1995. Ej i Rookmaaker & Svanberg 1992–1993. Om betydelsen av Göttingen-miljön för svensk–tyska relationer, se Lindroth 1978, s. 45ff., samt Mathias Perssons kommande avhandling (ovan not 30).
54. Slavhandel, s. 45–55, även s. 55–59. Tabell s. 73–87, exempel s. 78 (»Trinkgeschirr aus einer Schnecke verfertigt»). Mitt varmaste tack till fil. dr Anna Cullhed som hjälpt mig att tolka texterna.
55. Amsterdam 1780, s. I–34 (s. 35–44 om Tibet).
56. Iwao 1953, s. I45f.

57. *Abhandlung von den Münzsorten, welche in ältern und neuern Zeiten im Kaiserthum Japan geschlagen worden und gangbar gewesen sind*, Stendal 1784. Om Johann Theodor Pyl (1749–1794): *Allgemeine deutsche Biographie*, 26, Leipzig 1888, s. 783f. Om förbindelser med Svenska Pommern, se Andreas Önnersfors, *Svenska Pommern. Kulturmöten och identifikation*, Lund 2003. Önnersfors beskriver bl.a. samspelet mellan den svenska och den tyska pressen, främst mellan Gjörwell och publicisterna i Svenska Pommern, s. 203–245; se också Önnersfors, »Svenska nyheter på tyska – Svenska Pommerns presshistoria», *Presshistorisk årsbok* 2004, s. 25–50.
58. »Vorrede» (opag.): »unsterbliche», »Märtyrer», »nicht nur den grössten Theil dieses Königreichs, sondern sogar die Residenz des Königs von Japan».
59. Fotnoter: t.ex. s. 13, 14.
60. Pyls brev i G 300:v, UUB. I det första brevet, 14/7 1784, sänder Pyl sin översättning av talet 1779.
61. Gjörwell till Thunberg, 14/2 1785 samt 7/4 1785 (cit. bl. 192), G 300:l, UUB. *Upfostrings-Sälskapets Tidningar*, 19/12 1785, nr 97, s. 776.
62. *Historisches Portefeuille*, Wien, Breslau, Leipzig, Berlin & Hamburg, 1785:2, s. 178–201 (augusti), 289–305 (september), 448–466 (oktober).
63. Distributionsnät: information om bokhandlare i början av månadshäftena. Bidrag till tidskriften kunde bl.a. sändas till Straussische Buchhandlung i Frankfurt an der Oder. Artiklar om Sverige: se register till årgången. Om Carl Stridsberg (1755–1819), se *Svenska män och kvinnor*, 7, Stockholm 1954, s. 261f.
64. Om Cook: 1785:I s. 92–102, 202–219, 292–301, 529–538; gravyrer i början av häftena för januari och maj.
65. Jfr Ingemar Oscarsson, »Svensk 1700-talsjournalistik på den europeiska arenan. Gjörwell som Sverigerapportör till utlandspressen», *Presshistorisk årsbok* 2001, s. 43–71.
66. *Upfostrings-Sälskapets Tidningar* 1781, nr 90, s. 360; nr 93, s. 376; 1784, nr 74, s. 592; 1785: se ovan not 61.
67. *Upfostrings-Sälskapets Tidningar* 1781, nr 98, s. 398–401 samt nr 99, s. 405–409.